

József Attila — forgószele

József Attila életművének értékelése mindmáig egyik neuralgikus pontja a magyar irodalomtörténetírásnak. Tudjuk, életében kevés elismerésben és még kevesebb megértésben volt része. Joggal írta utolsó versében: „Mióta életem, forgószelemben / próbáltam állni helyemen.“

Baráti köre, élete utolsó hónapjainak tanúi, gyötrő lelkiismeretfurdalástól indítva vállalkoztak verseinek posztumusz kiadására és értékelésére. Zaklatott lelkiállapotuk természetesen jószándékú túlzásokra ragadtatta őket: jóvátenni a minden oldalról — a polgári progressziótól a szektás baloldaliságig, elsősorban pedig a fennálló társadalomtól — elszenvedett sok-sok igazságtalanságot, bántást. A korviszonyokkal elégedetlen baloldal másik, a *Szép Szó* körétől távol álló szárnya, a „a varázsige-mormolások“ miatt értékelte alul, mások viszont (például a népi írók első József Attila-monográfusa, Juhász Géza) éppen ehhez az irányzathoz sorolták, elismervén a pályakezdestől haláláig tartó néphűségét és művének esztétikai kiválóságát.

1945 után végre úgy látszott, hogy lehetőség adódik József Attila tárgyilagos irodalomtörténeti értékelésére, a század nagy összefoglalóinak, Illyés Gyulának, Németh Lászlónak, Radnóti Miklósnak, Sárközi Györgynek, Szabó Lőrincnek társaitól társaként. A sors forgószele, mely olykor szárnyára kapta, máskor meg a porba vágta, holta után egy évizeddel megint lecsapott rá. Révai József ekkor lobogtatta meg a „Zászlónk Petőfi!“ jelszót...

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének folyóirata, a *LITERATURA* 1981. 1—2. számában a szerkesztőség nyolc írásból álló tömbbel tiszteleg emléke előtt születésének 75. évfordulóján. A *József Attila és kora* összefoglaló cím alatt közli Tverdota György, Szigeti Lajos, Ujfalussy József, Péter László, Kántor Lajos, Vujcsics D. Sztóján, László Zsigmond, Szerdahelyi István tanulmányait, cikkeiket. Ezeket mintegy kiegészítve jelent meg a számban az irodalompolitika régebbi szakaszainak vizsgálatára vállalkozó Bodnár György tanulmánya, melyben idézi Révai Józsefet: „Zavarná fejlődésünket, ha nem viszonyulnánk kritikusan a magyar kultúra olyan óriásaihoz, mint Bartók Béla, Ady Endre, Derkovits Gyula — és ide kell bizonyos fokig sorolni még József Attila műveinek egy részét is. Hatalmas mű az ő művük, örök kincse a magyar kultúrának. De nem véletlen, hogy például a magyar költészet nem Ady és nem József Attila útját folytatja, hanem — az alkotási módszer, a stílus demokratizmusában — visszakanyarodik Petőfi Sándorhoz. Ezeknek a nagy lázadóknak kivétel nélkül az volt a gyengéjük, hogy bár gyűlölték a régi világot, és kívánták az újat, többé vagy kevésbé el voltak szigetelve koruk forradalmi népmozgalmától, vagy nem voltak összekapcsolva. Ebből származnak e nagy lázadók műveinek a néptől idegen, dekadens, kétségbeesést tükröző vonásai.“

Talán nem lesz érdektelen megjegyeznünk, hogy ugyanekkor Nagy László, Kormos István, Juhász Ferenc generációja (csakúgy, mint valamivel későbbben a romániai magyar lírát megújító első *Forrás-nemzedék*) tudatosan választotta mesztérül József Attilát!

Az ötvenes évek „forgószele“ a hivatalos értékelés szférájában is megint fölfelé sodorta költőnk ázsióját. Szabolcsi Miklós (Waldapfel Józseffel) gondolja az ún. kritikai kiadást 1952-től, melyben megállapítják, József Attila a legnagyobb magyar nemzeti költő.

Révait 1956 után — Bodnár idézett tanulmánya szerint — továbbra is foglalkoztatta József Attila, de nem tudott megbirkózni az újnépiséghez, valamint az avantgarde lírához fűződő viszonyának értelmezésével. Lírai életműve értékelésének harmadik buktatóját, az ún. anarchista verseket pedig észre sem vette.

Az ötvenes évek végétől kibontakozott József Attila-kutatás filológus-irodalomtörténetész irányítója Szabolcsi Miklós volt. Ő gondozta az eddigi összes, illetve összegyűjtött versek 1952., 1954., 1955., 1966., 1967., 1971., 1972., 1975., 1976., 1977.

évi kiadásait, valamint a már említett kritikai kiadás négy kötetét (1952—1967) meg számos tanulmánygyűjteményt. Két kötetben (634+802 oldalon) megírta a költő életútját 1927 ősziéig követő monográfiáját. Szabolcsi akadémikus, akinek éppen a szóban forgó folyóiratszámossal ünneplik 60. születésnapját, második monográfiájának az *Érik a fény* címet adta, ennek irodalomjegyzéke 230, József Attiláról szóló írást sorol föl, amelyből 22 önálló, száz oldalt meghaladó kötet!

Ehhez a hatalmas papírpiramishoz tett most hozzá hatvan oldalnyi *Literatura* szerkesztősége. A nyolc szerző különböző aspektusból vizsgálódik. Sorra kerül a költő történelemszemlélete (Tverdota), a hiánytudat és teljességigény (Szigeti), a *Medvetánc* zenei vonatkozásai (Ujfalussy), rimvilága (László), kapcsolata Németh Lászlóval (Péter), a *Brassói Lapokkal* (Kántor), illetve a belgrádi *Supsky književni glasnik* folyóirattal (Vujcsics D. Sztoján), végezetül Szabolcsi előbb említett nagymonográfiájának bemutatása (Szerdahelyi).

Nem feladatunk eldönteni, mennyire maradandó értékűek ezek az imponáló tudományos igényű megírt tanulmányok, azt viszont meg kell állapítanunk, hogy éppen mostanában, a filológiai siker tetőzése idején csökkenőben van József Attila hatása az élő irodalomra. Talán a mai pályakezdekők számára nagyon is egyértelmű vagy túlságosan racionális a szemléletmódja, formavilága, a Hankiss Elemértől fölfedezett „komplex képek” pedig követhetetlenül-utánozhatatlanul sajátosak?

Ki tudná megjósolni József Attila „forgószelének” további útját?

Katona Ádám

BERTRAND SCHWARTZ, AVAGY A TESTVÉRISEĞ ISKOLÁJA (Le Nouvel Observateur, 1981. 869.)

A francia oktatásügy legforradalmibb gondolkodójának neve nálunk sem ismeretlen: rangos kiadványunk, a *Pedagogia századik évi XX* jól tájékozódó szerkesztői érdeméből románul is olvashattuk fontos és pontos munkahipotéziseit a jövő iskolájáról. Most, hogy az új kormányzat mint legilletékesebbet megbízta azoknak a módozatoknak a kidolgozásával, amelyek lehetővé teszik fiatalok százai számára, hogy megtalálják helyüket a példátlan ütemben, szakadatlanul változó körülmények és követelmények közepette, Josette Alia felvázolja az ezredév iskolapolitikájának leggyakorlatibb teoretikusa, legjózanabbul radikális álmodozója és cselekvője életrajzát, pályaképét.

A *Ki — kicsoda?* adatokat közöl róla: 1919-ben született, a Montréali Egyetem díszdoktora, a Massachusetts Institute of Technology professzora, az UNESCO égisze alatt működő oktatásügyi „mentőszolgálat”, a Kollektív Akciók Bizottsága európai elnöke messziről és tekervényes úton jutott a nemzetközi iskolaügy élvonalába. Sebész szakorvos fiaként Párizsban végzi ragyogóan a származásának megfelelő klasszikus tanulmányokat, mielőtt — 1939-ben! — beiratkozik a Műszaki Egyetem bányamérnöki karára. Haddköteles korban éri a háború: 1940. június 1-én a dunkerque-i tengerpartról páncélos osztagával egyenesen Angliába vezénylik. Nem marad ott. Az első bevetésről — amelyről még nem tudja, hogy összeomlás — fogságba esik, Bordeaux-ban. Még aznap megszökik. Lyon-

ban találja meg családját, s ott próbálja folytatni mérnöki tanulmányait. Szorul a hurok, menekülnie kell. Gyalog kel át a Pireneusokon, télvíz idején, spanyol földön fogják el: két hónap börtön és négy hónap munkatábor letöltése után Észak-Afrika szökik, hogy csatlakozhassék a Franciaország felszabadításáért harcoló Leclerc-hadosztályhoz. Harcosként, győztesként tér vissza 1945-ben Párizsba, befejezni végre mérnöki tanulmányait. Bertrand Schwartz, a mintadiák nincs többé: a fiatal mérnök, aki fogsággal, szökéssel, partraszállással, vereségekkel és győztes csatákkal, keserves véráldozat árán szerzett felszabadulással egészítette ki tanulóéveit, már sose lesz képes kitaposott úton haladni szabványcélok felé. Huszonnyolc éves, amikor a nancy-i Bányászati Főiskola frissen kinevezett tanáraként nyolc hónapig mint bányász dolgozik lenn a mélyben, hogy ott tanulja meg azt, ami a tankönyvekből hiányzik, s amit soha nem tud, nem akar elfelejteni. Már a háború idején, a Leclerc-hadosztály kötelékében tapasztalta: jól kiképzett, önként együttműködő emberek közössége csodákra képes. A bányában megismeri a bányászsors, a munkásélet szellemi nyomorát. Ez a tapasztalat kijelöli életcélját: kimozdítani a társadalom többségét hátrányos helyzetből, javítani esélyein, elősegíteni a felnőttoktatást, lehetővé tenni, hogy az emberek megtanuljanak tanulni, képesek legyenek kifejezni és kiteljesíteni magukat. Amint kinevezik a nancy-i Bányászati Főiskola igazgatójává, hozzálát az oktatás átszervezéséhez; a hallgatók felelőségére, öntudatára építve fölöslegessé teszi és megszünteti a vizsgarendszert, az osztályzatokat. 1957-ben mindez for-

radalmi újtásnak számít, s mint ilyen a bányamérnök-jelöltet lelkes közreműködését no meg a hivatalosság rosszallását váltja ki. Csak hogy Bertrand Schwartzot nem ez foglalkoztatja, hanem az, hogy a munkásérdekek tényleges szolgálatának a leghatékonyabb módozatait keresse éppen Lotaringiában, amelynek kohászati műveiben ekkor már megkezdődtek az elbocsátások. A folytonos oktatás, az átképzés és továbbképzés — mint társadalmi feladat — azóta is életművének középpontjában áll. Akkor, az ötvenes évek derekán házról házra járt, odaült a bisztróban a bányászok asztalához; hol egymagában, hol pedig a szakszervezettel együttműködve igyekezett meggyőzni a bányászokat: ragadják magukhoz sorsuk irányítását, tanuljanak, ne hagyják, hogy az idő, a fejlődő technika, a tőkésérdek átlépjen rajtuk. Tanuljanak. Nem egyénileg, mert úgy könnyebb, hanem együtt, közösen. „Mert — ismételteti ma is — csakis a közösség, az összefogás képes a körülményeken változtatni.“ Előbb csak folytatták, magasabb szinten, amit addig is tudtak; a férfiak autót szereltek, a nők szabtavarrtak, csak hogy most már mindenki igyekezett kifejezni magát, beszélni, kommunikálni, olvasni, tévét nézni — más-képpen, mint addig. Egy falu aprajagya összegyűlt, s könyvet írt az életéről. Senki sem jött már zavarba, senki se rettent meg holmi hivatalos irattól, közigazgatási tennivalótól. Egyre-másra keresték fel Bertrand Schwartzot az emberek: „Őn megértette velünk, hogy mi sem vagyunk butábbak, mint más“, és ő, a mérnök-néptanító elégedett volt.

A munkáltatók annál kevésbé. „Veszedelem ember“ — állapítják meg róla, s ez jelszó is az ellenlépésekre. Fékezni, gátolni kezdik működését. Elmozdítani nem lehet; felfelé buktatják. A Közoktatási Minisztériumba kerül, 1968-ban Edgar Faure kabinetjének tagja; alkalmas pillanat egy újító számára. De a felsőoktatási tárcát visszautasítja („Előre láttam a közeledő repressziót“), 1974-ig miniszteri tanácsosi hatáskörrel az állandó oktatás összehangolásával foglalkozik. Hálátlan feladat, szűkülő hatáskör; 1974 márciusában Bertrand Schwartz otthagyja a minisztériumot, és visszatér az egyetemre. Könyvet ír (*Une autre école* — Más iskola), húsz év tapasztalatainak, töprengéseinek, cselekvéseinek összefoglalását, amelyben az oktatással kapcsolatos előítéletnek üzen határozat, olyan radikálisan, hogy a baloldal máig is ebből az eszmekörből meríti reformterveit. Kifejti a pozitív diszkrimináció gondolatát, azt ugyanis, hogy az iskolának tudomásul kell vennie a kezdettől észlelhető egyenlőtlen esélyeket,

hogy képes legyen csökkenteni a különböző környezetből, nem azonos ismeretekkel és képességekkel jövő gyermekek között drámai módon kiéleződhető szintkülönbséget. Csak ez után következhet a nyílt szelekció, amelynek a tényezői már nem kulturális természetűek. Ezt a forradalmi értekezést az akkori oktatásügy felelős körei leplezetlenül ellenkezéssel fogadják. Annál nagyobb s lelkes egyetértést vált ki a haladásban érdekelt újítók táborában. Bertrand Schwartz rátapintott a lényegre. Amit tett, az már életmű. Akár nyugalomba is vonulhatna. Nem teheti. Meghívják az Egyesült Államokba, Kanadába, Algériába, mindenhova, ahol az alkotó fantáziának becsülete van. Ahol sok és sürgős a tennivaló: a legszegényebbek, a legmostohább sorsúak — az utcán fel-növő gyermekek — érdekében. Ezúttal azokról a serdülőkről van szó, akiket senki sem vállal, éppen mert mindenki felelős értük: a család, iskola, társadalom mulasztásainak kárvallottjairól. Munkát nem találnak, tehát nem is keresnek; útjuk egyenesen a kábítószert, a bűnözés felé vezet, ha még idejében utánuk nem nyúl a segítő kéz. Bertrand Schwartz átgondolt stratégiával siet a segítségükre, „közösségi akciók“-kal, amelyek a nagyvárosok nyomornegyedeitől a legeldugottabb településekig a leginkább veszélyeztetett és veszélyeztető zónákra terjednek ki. Szociológusok, pszichológusok, tanárok százaival működik együtt, kiképezi és csoportosítja őket, az önkénteseket, akik vállalják a feladatokból következő mérhetetlen nehézséget és gyéren osztogatott elismerést.

A hazájába aztán visszatérő Bertrand Schwartzot máris új, minden eddiginél fontosabb feladat várja: fiatalok ezrei számára az iskola és a munka közötti szakiföldjén kiutat, irányt találni ebben a szédületesen mozgó s mégis zárt világban.

Sz. J.

A SZÓBELI FORRÁSOK ÉS KRITIKÁJUK (Századok, 1980. 6.)

A jelenkori történetírás mind nagyobb figyelmet szentel a szóbeli történeti forrásanyag tanulmányozásának — állapítja meg Glatz Ferenc. A forráskritika, amely arra hivatott, hogy a történeti forrásanyag hitelességét minél közelebbről megállapítsa, a szóbeliségnek másodlagos jelentőséget tulajdonított, előtérbe helyezte az írásos és tárgyi történeti emlékeket, mint amelyek objektívebben rögzítik a múltra vonatkozó adatokat. De az írásos anyag sem mentes a szubjektivitástól, és gyakran összefonódik a

szóbeliséggel, úgyhogy a történész nem nélkülözheti a sokarcú orális történeti anyag tanulmányozását. Az oral history (a mindenkori szóbeliség útján ránk maradt hagyomány) mellett és ellen az utóbbi időkben könyvespolcnyi irodalom jött létre.

A történelem mindig is támaszkodott a szóbeliségre. Suetonius a császári levéltár írásos anyaga mellett felhasználta saját emlékeit és a hozzá közel állók elbeszéléseit. A francia memoáírók a XVI. században országuk történetét többnyire a saját pályafutásuk során látottak és hallottak alapján adják elő. A XIX. század történetírói elsősorban az írásos emlékeket tekintették forrásnak, és lenézően kezelték a szóbeli hagyományt.

Az oral history fontosságára és lehetőségeire a múlt század végén a néprajztudomány hívta föl a figyelmet. A néprajzkutatók számára azonban a több évszázados hagyományanyagban nem az volt érdekes, hogy hiteles vagy ferdített információt tartalmaz-e valamely történelmi eseményről, hanem a hagyományozás mint társadalmi jelenség. Mindenesetre tény az, hogy a hagyományanyag feltárásában az úttörő érdem a néprajztudományt illeti meg.

A történetírásban belül az újkorkutatás föllendülése keltette fel a figyelmet az oral history iránt. A közlekedés és a távközlés robbanásszerű fejlődése következtében az ügyintézés nem szorul mindig az írásbeliségre, a telefon és a személyes találkozás sok írásos közlést fölöslegessé tesz. Az aktákban csak a végeredmények rögződnek, az események létrejöttének körülményeit a szóbeliségben kell keresni. És feltételezhetjük, hogy ilyenformán a szóbeli források jelentősége a jövőben még nagyobb lesz. Ezt aláhúzza a társadalomtörténet előtérbe nyomulása is.

Századunkban az államférfiak visszaemlékezés-irodalma „naponként több hektoliter tintát emészt fel”, és bár nagymértékben szubjektív jellegűek, mégis ezek alkotják majd az elsőrendű forrást, a szóbeli, utólagos közlés másodlagos fontosságú marad. Korunk történésze azonban a tömegmozgalmak korszakában szükségképpen felfigyel a társadalom belső mozgásának változásaira, a társadalom mindennapjainak történetére. Erre

nézve pedig elengedhetetlen a szóbeli források felhasználása. Szükségessé válik az interjúk, a szóbeli visszaemlékezésanyag gyűjtésének, rendszerezésének munkája. És amennyiben a történetírás mindinkább kénytelen lesz az Európán és Amerikán kívüli népek története felé is fordulni, amelyeknek történelmük folyamán sem modern értelemben vett államiságuk, sem írásbeliségük nem volt, úgy kell a nem írásos forrásoknak és az oral historynak mind nagyobb helyet engedni.

Mire jó az oral history?

a) Az államférfiakkal készített interjúk vagy azok más szóbeli megnyilvánulásai teljesebbé teszik az aktákban rögzített forrásokat.

b) Felhasználható a történesek *hogyanjának* rekonstruálásához.

c) A társadalomtörténet bizonyos, mégpedig igen fontos jelenségtípusaira nézve a gyér írásos és tárgyi forrásanyagot a maga információbázisával messze meghaladja.

Az oral historynak több „rétege” közül hadd említsünk legalább kettőt: információt adhat egy megtörtént eseményről, de emlékenyanyag és forrás lehet a maga kitermelőjének, egyének vagy közösségnek gondolkodására nézve is. Az oral historyt úgy kell tekinteni, mint a forrástermelés egyik állandóan változó folyamatát.

A szóbeliség forrástani specifikumait a következőben foglalhatjuk össze: míg az írásos és tárgyi emlékek a történelem legtöbbször egyidejűek, a szóbeli anyag szinte mindig utólagos (kivéve a lehallgatásokat). A szóbeli forrásanyag keletkezése egészen a rögzítés pillanatáig tart. Az elbeszélő már ismeri az elbeszélte történet következményeit is.

A forráskritikai követelmények betartása teszi használhatóvá a szóbeli anyagot. Itt pedig szükséges számolni a történeti gondolkodás emocionális befolyásoltságával, szükséges az adatközlők alapos ismerete. Azt az oral historyt, amelyet a társadalom, a közgondolkodás történeti megismeréséhez leginkább nélkülözhetetlennek tartunk, szakszerű forráskritikával csak a már meglévő társadalomtörténeti információk birtokában és az ezekhez való viszonyításban tudjuk helyesen fölhasználni.

Kr. L.